

Н. І. Євтушенко

КОНЦЕПТИ «РОЗУМ/WIT» ТА «ДУРІСТЬ/STUPIDITY» В ПОНЯТТЄВОМУ АСПЕКТІ

Євтушенко Н. І. Концепти «розум/wit» та «дурість/stupidity» в поняттєвому аспекті.

У статті розглядається проблема дослідження та зіставлення концептів «розум/wit» і «дурість/stupidity» в поняттєвому аспекті, яка полягає у встановленні й описі сукупності мовних засобів, що номінують концепти та їх окремі ознаки.

Ключові слова: концепт, мовний засіб, поняттєвий аспект, концепти «розум/wit» та «дурість/stupidity».

Евтушенко Н. И. Концепты «ум/wit» и «глупость/stupidity» в понятийном аспекте.

В статье рассматривается проблема исследования и сопоставления концептов «ум/wit» и «глупость/stupidity» в понятийном аспекте, которая заключается в установлении и описании совокупности языковых средств, номинирующих концепты и их отдельные признаки.

Ключевые слова: концепт, языковое средство, понятийный аспект, концепты «ум/wit» и «глупость/stupidity».

Evtushenko N. I. Concepts of «розум/wit» and «дурість/stupidity» in conceptual aspect.

The article is devoted to the problem of study and comparison of the concepts of «розум/wit» and «дурість/stupidity» in conceptual aspect, which is in identification and description of a complex of language means, nominated concepts and their individual characteristics.

Key words: concept, language means, conceptual aspect, concepts of «розум/wit» and «дурість/stupidity».

У сучасній когнітивній лінгвістиці стрижневим стає поняття «концепт», яким як терміном усе частіше послуговуються дослідники, що займаються проблемами мовного подання когніцій. Однак, незважаючи на те, що це поняття можна вважати для сучасної когнітивістики доволі розробленим, зміст його досить істотно варіює

в теоріях різних наукових шкіл та окремих учених. Справа в тому, що концепт – категорія розумова, невидима, і це дає великий простір для її витлумачення [2].

Зіставні дослідження концептів полягають у встановленні й описі сукупності мовних засобів, які номінують концепти. Оскільки концепт об'єктивується різними мовними знаками, різні автори висловлюють одні й ті ж ознаки концептів різноманітними мовними засобами. Повний опис того чи того концепту, який є важливим для певної культури, можливий тільки за умови дослідження найбільш повного набору засобів його подання.

Для виявлення поняттєвого аспекту концепту «розум» було розглянуто статті в кількох лексикографічних працях: «Великому тлумачному словнику української мови» [1] та «Словнику української мови у 20 томах» за ред. Русанівського В. М. [3].

Як показав аналіз словникових статей, усі вони репрезентують такі значення:

- 1) здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність; загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань кого-небудь;
- 2) те саме, що мислення; нормальний стан мислення, психіки людини;
- 3) зміст, значення чого-небудь; доцільність, сенс у чому-небудь;
- 4) людина, група людей, що характеризується високими розумовими, інтелектуальними здібностями.

Проаналізований матеріал дає змогу говорити про те, що синонімічний ряд концепту «розум» у поняттєвому аспекті передбачає такі основні одиниці, як-от:

– **інтелект**, наприклад: *Практичні знання випереджають духовний розвиток людства, – звідси всі нещастя. В той час, як інтелект робить божественні відкриття, пристрасті лишаються на рівні нашого патлатого пращура* (О. Гончар);

– **ум**, наприклад: *Йди служи, годи Енею, Він зна воєнне ремесло; Умом і храбрістю своєю в опрічнеє попав число* (І. Котляревський);

– **розсуд**, наприклад: *Іванка належала до тієї категорії людей, які і за своїм віком і за характером не дуже любляють поради розсуду, вони цілком в полоні серця* (М. Чабанівський);

– **глузд** (розм.), наприклад: *Юна Безсилі глузд та й істина тоді, як шлунок грає роль судді* (М. Годованець);

– **толк** (розм.), наприклад: *Ну, скажи, чи єсть оце у тебе толк –*

лити холодну воду за шию? (С. Васильченко);

– **тямка** (розм.), наприклад: *Часом улюбить [чоловік] таку кралю, що здається, маючи хоть кріпку тямки, мусив би на сім миль від неї відбігти* (Марко Вовчок).

Лексема *розум* посідає чільне місце у словниках, статтях, публіцистичних та літературних текстах, досить часто супроводжується широко вживаними епітетами, що описують здатність людини мислити, її свідомість, дають оцінку розумових здібностей.

Ця оцінка є здебільшого позитивною, увиразнюється атрибутивним компонентом як у прямому, так і в переносному значенні. Так, скажімо, про великий, гострий, здоровий розум говорять: *аналітичний, бадьорий, бистрий, блискучий, бойовий, вдумливий, великий, видатний, винахідливий, винятковий, високий, витончений, відшліфований, вільний, всеохопний, гарячий, геніальний, глибокий, гнучкий, гострий, далекоглядний, державний, дисциплінований, добрий, допитливий, дорогоцінний, дужий, енергійний, енциклопедичний, жадібний, живий, живильний, життєвський, звичайний, здоровий, зрілий, іронічний, конструктивний, критичний, критично-аналітичний, людський, лютий, методичний, міністерський, міцний, многолітній, могутній, молодий, надзвичайний, начитаний, невичерпний, невтомний, ненаситний, непереможний, непригнічений, нерядовий, неспокійний, оригінальний, освічений, палкий, переможний, плодючий, позитивний, практичний, природний, проникливий, простий, різкий, різнобічний, рішучий, розвинений, розв'язаний, розкутий, світлий, сильний, скептичний, сміливий, спостережливий, сприйнятливий, спритний, тверезий, творчий, теоретичний, тонкий, уїдливий, холодний, чіпкий, швидкий, широкий, яскравий, ясний*. Наприклад: *Постать [Донця] вийшла життєва, надзвичайно рельєфна, зворушлива своїм глибоким розумом і чуйною людяністю* (М. Кагарлицький); *Твій розум гострий, як твердий алмаз, Підноситься на гребені потоку* (М. Рильський); *Але потрібний розум, державний розум, щоб збагнути це* (М. Стельмах); *Бідне серце віддав на поталу нещадним спрагам, Обернув лютий розум у трактор на ниві слів* (Є. Маланюк); *Пройшла над нивами сімба – і Людський розум переможний Назустріч грозам і морозам* (М. Рильський); *І знову невсипуца журба захопила її [Катрю] в свої цупкі обійми, важким гнітом навернула ясний розум* (Панас Мирний).

Негативну оцінку передають атрибутивні компоненти на зразок:

апатичний, бабський (розм.), байдужий, безпристрасний, безсилий, бідний, вбогий, грубий, дитячий, догматичний, дурний, забитий, заблуканий, запалений, зацькований, кволий, короткий, короткозорий, курячий (розм.), легкий, лінивий, млявий, невеликий, недосвідчений, неповороткий, нерозвинений, нерухливий, нестійкий, обмежений, пасивний, посередній, пригнічений, сірий, скудний, слабкий, сонний, спокійний, стомлений, телячий (розм.), темний, тяжкий, хворий. Наприклад: *От коли я подумаю своїм бабським розумом, то чогось занадто багато люди людей ворогами роблять* (М. Стельмах); *Я смакую її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум* (М. Коцюбинський); *В його був дитячий розум, і говорив він ніби дитячим та жалібним голосом, хоч сам був високий на зріст та широкоплечий* (І. Нечуй-Левицький); *...кам'яні скудний розум, Заблуканий в словесних пуцах...* (Є. Маланюк).

І в першому, і у другому разі атрибутивно-субстантивні словосполучення функціонують як моральні формули, що репрезентують досвід народу: *благородний, веселий, гордий, гуманний, диявольський, добрий, жорстокий, зверхній, злий, зміїний, лукавий, несмішливий, невдячний, піднесений, підозрілий, підступний, подразливий, правдивий, прямий, розбещений, роздратований, саркастичний, скрадливий, спокійний, уїдливий, упертий, уципливий, хитрий, холодний, цинічний, чесний, чистий, чутливий*. Наприклад: *Я хочу відчутти в їх очах благородний розум і високі почуття* (О. Довженко); *Умудріться немудрі: Хто світ оглядає, Той і серце ваше знає і розум лукавий* (Т. Шевченко); *Зброю несуть [жерці], щоб серця здебелілі і розум невдячний жахом пойнять перед святістю й міцністю грізної богині* (М. Зеров).

Для виявлення поняттєвого аспекту концепту «wit» в англійській мові було розглянуто наукові статті в 4-х словниках: Cambridge International Dictionary of Idioms [4], The American Heritage Dictionary of the English Languages [6], Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [5], Webster's Seventh New Collegiate Dictionary [7]. Зробивши дослідницьку роботу, можна сказати, що вони репрезентують такі основні значення:

- 1) mind, intellect, understanding, sense;
- 2) a mental faculty or power of the mind, used in this sense chiefly in the plural and in certain phrases as to lose one's wits; at one's wits' end;
- 3) felicitous association of objects not usually connected, so as to produce a pleasant surprise; also the power of readily combining objects in

such a manner;

4) a person of eminent sense or knowledge; a man of genius, fancy, or humor; one distinguished for bright or amusing sayings, for repartee.

Отже, синонімічний ряд концепту «wit» складає 45 одиниць, найбільш уживаним є такі, як-от:

– **intelligence** (розум, інтелект, кмітливість, тямучість), наприклад: *Advertising may be described as the science of arresting human intelligence long enough to get money from it;*

– **brains** (інтелект, розум, здоровий глузд, ум), наприклад: *You should live with your own brains;*

– **intellect** (інтелект, розум, глузд, ум), наприклад: *Franklin was a person of keen intellect and a big heart;*

– **mind** (розум, розумові здібності, ум), наприклад: *He is quite clear in his own mind about what he is going to do in life;*

– **wisdom** (здоровий глузд, розумність, розсудливість), наприклад: *As a temporary measure, I do not presume to challenge its wisdom.*

Проаналізувавши базову лексичну репрезентацію концепту «дурість» у «Великому тлумачному словнику української мови» [1] та «Словнику української мови у 20 томах» за ред. Русанівського В. М. [3], зауважимо, що відповідна лексема переважним чином вказує на: а) розумову обмеженість, тупість, глупоту; б) необдуманий, бездумний учинок, безглузду думку.

У літературних текстах синонімічний ряд представлений 20 лексичними одиницями, з яких найбільш уживаними є:

– **ідіотизм**, наприклад: *Звичайно, це ідіотизм .., – подумав [Андрій] в ту ж мить. – Показувати перед Марією свою владу... (Ю. Бедзик);*

– **глупство**, наприклад: *Гаврюша цілком погодився з Артемом. Звичайно, пропустити таку погоду було б «неприпустиме глупство» (А. Головка).*

Англійський концепт «stupidity» у словникових статтях тлумачиться як: *behaviour that shows a lack of good sense or judgement; the quality of being stupid or unintelligent* і має синонімічний ряд, який складається з 41 епітета. Найбільш поширені з них такі:

– **folly** (дурість, тупість, безглуздя), наприклад: *Folly is wise in her own eyes;*

– **idiocy** (ідіотизм, дурість), наприклад: *It was sheer idiocy for him to arrive late!;*

– **foolishness** (дурість, глупство), наприклад: *There are but two ways of rising in the world: either by one's own industry or profiting by the foolishness of others.*

Отже, проаналізувавши семний склад ключових концептів та їх лексичні парадигми можна зробити висновки, що як в українській мові «розум» та «дурість», так і в англійській «wit» та «stupidity» в поняттєвому аспекті сприймаються головним чином як здатність людини мислити, відображати й пізнавати об'єктивну дійсність, інтелектуальний розвиток, рівень пізнання та знань. Особливістю вираження цього концепту в англійській мові є його значення «дотепності», яке відсутнє в українській мовній картині світу. До того ж лексичні парадигми англійської мови значно багатші й різноманітніші, що пояснюється більшою увагою нації до розумових здібностей і їх об'єктивної та більш влучної оцінки.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. Т. В. Ковальова]. – Харків : Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Касевич В. Б. О когнитивной лингвистике / Вадим Борисович Касевич – СПб. : Наука, 1998. – 546 с.
3. Словник української мови : у 20-и томах / [за ред. Русанівського В. М.]. – К. : Наукова думка, 2010.
4. Cambridge International Dictionary of Idioms. – Cambridge University Press, 1998. – 608 p.
5. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English : Sixth edition. – Oxford University Press, 2000. – 1540 p.
6. The American Heritage dictionary of the English language / [edit. William Morris]. – New York : American Heritage Pub. Co., 1969. – 1550 p.
7. Webster's Seventh New Collegiate Dictionary. – Cuba : Edicion Revolucionaria, 1983. – 1200 p.